

CEZZAR'IN MISIR'DAKİ HAYATI HAKKINDA BİR ARAŞTIRMA

M. C. Şehabeddin Tekindağ

XVIII. yüzyılın sonunda Orta-Doğu'da büyük roller oynayarak Bonaparte'ı Akkâ önünde yenen Cezzar Ahmed Paşa'nın, Suriye'deki faaliyeti bilinmekle beraber¹, ilk zamanları oldukça karışıktır. Bu bakımdan, kaynakların verdikleri imkân nisbetinde, Cezzar'ın menşei ve Mısır'daki hayatı hakkında yaptığımız araştırmaların neticelerini vermek, dolayısıyla de bu büyük liderin ilk zamanlarına bir katkıda bulunmak istiyoruz.

Menşei

Cezzar'ın menşei itibariyle Bosnalı bir Boşnak olduğunda hemen-hemen bütün XVIII. yüzyıl Arap müellifleri² ile Batılı seyyah ve müellifler³ fikir birliği ederler. Cevdet Paşa, *Tarihinde*, Cezzar'ın

1 Bu hususta bk. M.C. Şehabeddin Tekindağ, *Cezzar Ahmed paşa, Isl. Ans.* III, 156 v.d., Ayn müel., *XVIII. yüzyılda Akdeniz'de Rus donanması ve Cezzar Ahmed Bey'in Beyrut savunması, Belgelerle Türk dergisi*, 5 (1968), 37 v.d., Ayn. müellif, *Yeni kaynak ve vesikaların ışığı altında Bonaparte'ın Akkâ muhasarası, Tarih Dergisi*, 20 (1965), s. 1-20.

2 Bk. *Siretu Ahmed Cezzar Paşa*, Aonim, *Mines de l'orient = Fundgruben des Orients*, Wien, 1818, VI, 289; Haydar Ahmed eş-Şihabî, *Tarih*, Mısır, 1900, s. 797; Ayn. müel., *Tarihu Ahmed paşa el-Cezzar*, neşr. A. Chibli-p. Ignace, Beyrouth, 1955, s. 37 v.d., Ayn. müellif, *Kıssatu Ahmed paşa el-Cezzar*, Arap. Yazm. Esat Ef. Ktp. Nr. 2393, 1/a.

3 BK. C.F. Volney, *Voyage en Egypte et en Syrie*, 1783-5, Paris, 1822, I, 424; G. Wiet, *Histoire de la Nation Egyptienne, L'Egypte Turque*, nşr. G. Hanotaux, Paris, V, 410; H. Lammens, *La Syrie*, Beyrouth, 1921, II, 112. Bouron, *Les Druzes*, Paris, 1930, s. 44.

1132=1720 senesinde Vidin veya Niş şehirlerinden birinin yakınlarında doğmuş olması ihtimalini ileri sürer⁴. Fakat, *Tezâkir*'inde onun Boşnak olduğunu kabul eder⁵. Cezzar'la çağdaş müellifler ile bunlardan nakillerde bulunan Suriyeli müellifler, umumiyetle, doğum tarihi olarak 1735 senesini kabul ederler⁶. Cezzar'ın ilk gençlik çağları hakkında bilgimiz yokdur. 18 yaşında iken Bosna'da bir suç işleyerek tâkibata uğramış ve bir fırsatını bularak İstanbul'a kaçmıştır. Cezzar namına fransızca hususî bir eser kaleme alan E. Lockroy, kaynağını zikretmemekle beraber, Cezzar'ın üvey kız kardeşi ile olan münasebetlerinden hiddetlenen ebeveyninin onu öldürmek istediklerini iddia eder⁷. Dürziler üzerine kıymetli bir eser yazan N. Bouron ise, Cezzar'ın yaptığı bir hırsızlık yüzünden memleketinden kovulduğunu zikreder⁸. Kaynaklardan anlaşıldığına göre, İstanbul'a gelen Cezzar burada berberlik yapmış ve bu san'ı sayesinde kendisi gibi Bosnalı olan Hekim-oğlu Ali Paşa'nın dairesine intisap etmiştir⁹. Nitekim, arabça kaynaklarda *Ahmedu'l-hallak* olarak belirtilir¹⁰.

Mısır'daki hayatı

Hekim-oğlu Ali Paşa 1169=1756 da, ikinci defa olarak, Mısır vâililiğine tâyin edilince, kendi dairesi halkı arasında Cezzar'ı da Mısır'a götürdü¹¹. Cezzar 1171=1758 senesine kadar Hekim-oğlu'nun yanında kaldı; aynı senede Emirü'l-hac Salih Bey el-Kasımî'ye kapulandı¹². Cezzar'ın Akkâ'daki vâililiği sırasında yazılan Anonim *Siretu Ahmed Cezzar Paşa*'ya göre, Cezzar, Hekim-oğlu Ali Paşa'nın memlûklerinden biriyle birlikde efendisine ihanet etmiş ve ge-

celeyn Kal'etu's-sultaniyye (=Kal'atu'l-cebel) den kaçarak Salih Bey'e sığınmıştır¹³. Fakat, bu kayıd şüphelidir; zirâ, Cezzar, aynı senede Emirü'l-has Salih Bey el-Kasımî ile birlikte hacca gitmiş, gerek yolda ve gerekse hac esnasında Hekim-oğlu'nun hatırı için bu emirin iltifatına mazhar olmuştur ki¹⁴, ikisi arasındaki dostluğun bu vesile ile başladığını söyleyebiliriz. Hacdan dönen Cezzar, Hekim-oğlu Ali Paşa'nın görevinden ayrıldığını görerek, Mısır'da büyük bir nüfuza sahip olmaya başlayan Bulut-Kapan Ali Bey (bk. Zeyl. I) in memlûklerinden Abdullah Bey'e kapulanmak zorunda kaldı.

Mısır'da bir devlet kurmak niyetinde olan Ali Bey, Kahire için büyük bir tehlike teşkil eden urbanı, Memlûkler zamanında olduğu gibi, baskı altında tutmak istiyordu; bu maksadla Abdullah Bey'i Buheyre civarında bulunan Hunâdî Urbanı'na karşı sefere gönderdi. Cezzar, Abdullah Bey'in yanında Hunâdî Urbanı'na karşı girişilen seferlere katıldı¹⁵; Buheyre yakınında vukua gelen çok şiddetli bir savaşta Abdullah Bey'le memlûkları Hunâdî Urbanı tarafından öldürülünce bin türlü müşkülâtla Mısır'a dönebildi¹⁶. Bu vak'ayı müteakip Ali Bey tarafından Buheyre kâşifliğine¹⁷ getirilen Cezzar¹⁸, bu yeni görevinde Hunâdî Urbanı'na karşı sert davranarak, onlarla daimi bir mücadeleye girişti; içlerinden yetmiş kişiyi develeriyle birlikde kesdi; reislerinden dördünün kesilmiş başlarını Kahire'ye gönderdi¹⁹. Bu son icraatı üzerine kendisine deve kasabı

13 ان الدولة انتمت على على باشا بإيالة مصر فسار احمد الخلاق بر فقتهم الى مصر و اقم مدة وجيزة في القلعة السلطانية بمصر ثم بدى منه خيانة مع احد مما لك على باشا و من خوفه ليلا يشهر امره خرج من القلعة والتجى باحد السناجق الذى يقال له صالح بيك
Bk. *Mines de l'orient*, VI, 289.

14 اذ ذاك صالح بيك القاسمى فاخذته صحبة و اكرمه، واسامه رعاية لحاظر على باشا
bk. Cebertî, III, 321.

15 Bk. Cebertî, III, 321; Haydar, s. 797; *Siret (Min. de l'or. VI, 289)*; Cevdet, III, 10.

16 Bk. Cebertî, III, 321.

17 Memlûk teşkilâtında Urbanı gözetlemekle görevli kâşiflerin bu sıradaki durumları hakkında bk. Savary, *Letters sur L'Egypte*, Paris, 1801, *letters*, II, 196, not 1.

18 Bazı müelliflere göre, Abdullah Bey'in ölümünden sonra Keşâflardan Zülfikar'a kapulanmıştır, bk. *Siret (Mines de l'or. VI, 289)*; Haydar, *Kışsa*, 2/a.

19 Bk. *Siret (Mines de l'or. VI, 289)*; Haydar, s. 797; Ayn. müel., *Kışsa*, 2/a.

4 Bk. İstanbul, 1288, VII, 386. Krg. Haydar, *Kışsa*, 1/b.

5 Bk. 21-39, Ankara, 1963, s. 69.

6 Volney, I, 424; E. Lockroy, *Ahmed le Boucher*, Paris, 1888, s. 1; Lammens, II, 112; N. Bouron, s. 144.

7 Bk. *Ahmed le Boucher* s. 1.

8 Bk. *Les Druzes*, s. 144.

9 Bk. *Siret (Mines de l'orient, VI, 289)*; Cevdet, III, 9.

10 Bk. *Siret* (VI, 289).

11 Bk. *Siret* (VI, 289); Cebertî, *Acâibu'l-âsâr fi't-terâcim ve'l-aşbâr*, Mısır, 1297, I, 189; III, 321; Cevdet, III, 9.

12 Bk. Cebertî, I, 318; III, 321.

manasına gelen «*Cezzar*» lâkâbı verildi²⁰. E. Lockroy, bu lâkâbın belki korkudan, belki de takdir hislerinden dolayı halk tarafından verildiğini belirtir²¹ ki, doğrudur. Zira, Kahire'yi urbanın hücumundan kurtaran veya lüzumlu tedbiri alan emir, halkın sevgisini kazanır, eski devirlerde sultan bile olurdu.

İşte bu sevgi üzerine Cezzar'ı Mısır'a dâvet eden Ali Bey, onu Kahire Vâililiğine tâyin etti²². Eski Memlûklü Kahire vâillileri gibi hareket eden Cezzar, şehir içinde gece-gündüz dolaşarak asayişini temin etti, yolsuz harekette bulunanları cezalandırdı²³. Bunun üzerine Ali Bey'in on sekiz has memlûku arasına seçildi; uhdesine bir de sancak verilerek *Ahmed Bey el-Cezzar* olarak isimlendirildi²⁴. Bununla beraber, Mısır'da muhakkak bir devlet kurmak üzere hareket eden Ali Bey'in, Cezzar ile diğer bir adama Muhammed Ebu'z-Zehab'î rakiblerini bertaraf etmek için bir âlet gibi kullandığı anlaşılmaktadır²⁵. Nitekim, Cezzar, Ebu'z-Zehab ile birlikde Ali Bey'in rakipleri olan Hasan Bey Cucu جوجو ile el-Cin Ali Bey'i öldürdüler²⁶. El-Cin Ali Bey'in ölümüne sözde müteessir olan Ali Bey, Cezzar ile Ebu'z-Zehab'e bir çok hediyeler gönderdi; fakat, diğer rakibi Salih Bey el-Kasımî'yi öldürmelerini teklif edince, Cezzar şiddetle karşı koydu. Hiç beklemediği bir mukavemetle karşılaşan Ali Bey, teklifini tevîl etmek lüzumunu duyarak, maksadının onun sadâkatini denemek olduğunu bu suretle de sadâkatinin ortaya çıktığını söyledi ise de onu yumuşatamadı. Nitekim, haklı olarak Ali Bey'in sözlerinden şüpheye düşen Cezzar, gizlice, Sâlih Bey'e giderek suikasti haber verdi²⁷. Ancak, Sâlih Bey, bu suikasde inanmak istemedi; ertesi günü Ali Bey bizzat gelüp Cezzar'ın sadakatini nasıl tecrübe etti-

20 Avrupalı müellifler *Cezzar* الجزائر) lâkâbını *Boucher, Egorgeur, Wurger* şeklinde tercüme etmişlerdir. Kelimenin tam karşılığı «*deve kasabı*»dır.

21 «*Peut-être par horreur, peut-être aussi par admiration, le peuple lui donna le surnom de Dgezzar, le Boucher*», s. 15.

22 Bk. *Siret (Mines d'or. VI, 289)*; Haydar, s. 797; Cevdet, III, 10.

23 ان جعله واليا ووظيفة ان يجول في المدينة ليلاً ونهاراً ويضرب ويأدب الصرايين والفجار *Siret, VI, 289*; Haydar, *Kıssa, 2/a*.

24 Bk. *Siret, VI, 289*; Haydar, s. 797.

25 Bk. *Siret, VI, 289*; C. Zeydan, *Tarihü Mısır'ı-hadîs, Mısır, 1889, II, 125*.

26 *Siret, VI, 289*; Haydar, s. 797.

27 *Siret, VI, 290*; Haydar, s. 798; Cevdet, III, 10; C. Zeydan, II, 125.

ğini anlatması üzerine de onun dostluğuna kanaat getirdi²⁸. Fakat, çok geçmeden, bu itimadının bedelini ağır bir şekilde ödedi. Zira Ali Bey, Sâlih Bey ile Cezzar'ı öldürmeye memur ettiği yakın adamı Ebu'z-Zehab, süratle harekete geçerek şehir dışında rastladığı Sâlih Bey'i öldürdü²⁹; bu katil sırasında bitaraf bir tavır takınan Cezzar'ı da öldürmek isteyen Ebu'z-Zehab Sâlih Bey'in kanı ile ıslanan kılıcını silerken : «*Ey birâder, getir bakalım senin kılıcın da benimki gibi keskin mi, görelim*»³⁰ diye onu da tahrik etti; fakat Ebu'z-Zehab'in niyetini anlayan Cezzar : «*Benim kılıcım ancak düşmana karşı çıkar*» şeklinde sert bir hitâbede bulunarak³¹ vaziyeti kurtardı ve süratle Özbek el-Yusufî câmi'i yanında bulunan evine giderek cezâyirli kıyâfetinde İskenderiyye'ye kaçtı³². Ertesi gün Ali Bey ile Ebu'z-Zehab Cezzar'ın evini memlûklariyle kuşattılar; fakat onun İskenderiyye'ye kaçtığını işiterek arkasından adamlarını gönderdiler; ancak, Cezzar, süratle İskenderiyye'ye gelmiş ve bir gemiye binmiş olduğundan, o zamanki âdete göre, onu gemiden çıkaramadılar³³.

Bu suretle İskenderiyye'den İstanbul'a gelen Cezzar'ın, gerek bu şehirde ve gerekse dolaşmağa çıktığı Anadolu şehirlerindeki faaliyeti hakkında kaynaklarda hiç bir kayıt yoktur. Çağdaş arap müellifi Cebertî, Cezzar'ın bir müddet sonra Buheyre'ye geri dönerek Hunâdî Urbanından bir kızla evlendiğini ve Ali Bey'in memlûklarından İbn Habîb ile mücadelelerde bulunduğunu kaydeder. Bununla beraber, Cezzar'ın Hunâdîler arasındaki ikameti kısa sürmüş, bir süre sonra Suriye'ye geçerek Halep ve Şam vilâyetlerinde bulunmuştur³⁴.

Zeyl. I. — Ali Bey el-Kebir, 1755-1773 seneleri arasında Mısır'ı elinde bulunduran eski memlûk tipinde bir Türk emiridir. 1754 de İbrahim Kâhya'nın ölümü üzerine büyük bir divan toplayarak müs-

28 *Siret, VI, 290*; Cebertî, I, 318; III, 321; Haydar, s. 798.

29 *Siret, VI, 290*; Haydar, s. 798; C. Zeydan, II, 125.

30 فدى أبو الذهب بمسح سيفه وقال الى جزار أرى يا اخي سيفك ذلمة مثل سيني ؟ *Siret, VI, 290*. Kırş. Haydar, s. 798; C. Zeydan, II, 125; Marcel, *Egypte, Paris, 1848, s. 234*.

31 Haydar, s. 798; Ayn. müel., *Kıssa, 3/a*; Marcel, s. 234.

32 *Siret, VI, 290*; Haydar, s. 798; Cebertî, III, 321.

33 Cevdet, III, 11.

34 Cebertî, III, 321.

takil harekete başlamış ve 1768 de namına para bastırıp, adına hutbe okutmuştur. 1768-1774 Osmanlı - Rus savaşlarından istifade ederek yakın adamı Muhammed Ebu'z-Zehab vasıtasıyla Hicaz ve Suriye'yi zapta teşebbüs etti ve II. Katherina ile anlaştı. Uzun boyu yüzünden Bulut Kapan lâkabı ile de tanınan Ali Bey, 1772 de Yafa'yı kuşattı; 1750 senesinden beri Teberriye havalisine hâkim olup sonradan Akkâ'yı da eline geçiren Zeydânîlerden eyh ŞTahir ömer'le birleşti. Osmanlı devleti yakın adamı Muhammed Ebu'z-Zehab'i elde ederek, Ali Bey'i bertaraf etmiştir (1773). Bu büyük Memlûklu emiri hakkında yazılmış eserler ve belgeler hak. bk. Prof. Dr. Şehabettin Tekindağ, *XVIII. Yüzyılda Akdeniz'de Rus Donanması ve Cezzâr Ahmed Bey'in Beyrut Savunması, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 5 (1968), s. 37-45.